

УДК 347.63:341.231.14

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2026.2.15>

СПІВВІДНОШЕННЯ «НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ» ТА ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ ТА ВЕРХОВНОГО СУДУ

Синегубов Олег Васильович,

orcid.org/0000-0001-6362-3115

доктор юридичних наук, доцент,

член-кореспондент Національної академії правових наук України,
голова Харківської обласної військової адміністрації

У статті досліджується співвідношення концепції найкращих інтересів дитини та принципу пропорційності у цивільних справах за участю дітей, що розглядаються у контексті ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зазначені засади перебувають у взаємозв'язку, за якого найкращі інтереси дитини визначають, що підлягає врахуванню та захисту при ухваленні рішення, а принцип пропорційності визначає порядок та спосіб такого врахування в умовах конкуренції прав та інтересів. Співвідношення «найкращих інтересів дитини» та принципу пропорційності ґрунтується на підході, заснованому на правах, який визнає дитину повноправним суб'єктом прав та зумовлює наповнення найкращих інтересів конкретним змістом з урахуванням поглядів саме цієї дитини за конкретних обставин.

На підставі аналізу практики ЄСПЛ та Загального коментаря № 14 Комітету ООН з прав дитини визначається, що співвідношення не зводиться до конструкції мети та засобу, оскільки найкращі інтереси дитини за своєю триєдиною природою здатні забезпечувати критерії та обставини для різних етапів тесту на пропорційність. Зокрема на етапі придатності найкращі інтереси визначають критерій оцінки здатності обраного заходу забезпечити інтереси конкретної дитини, на етапі необхідності зумовлюють обрання найменш обмежувального заходу, на етапі балансування мають першочергове значення при зважуванні конкуруючих інтересів. Обґрунтовується, що положення ст. 3 та ст. 12 Конвенції ООН про права дитини відіграють різні функції при визначенні меж розсуду: належне визначення найкращих інтересів спрямовує правову аргументацію на етапах придатності, необхідності та балансування, а право на врахування поглядів дитини та надання їм належної ваги забезпечує процедурну передумову обґрунтованості рішення. На підставі аналізу судової практики Верховного Суду виявлено тенденцію, за якою суди, посилаючись на обидва принципи, не забезпечують послідовного проходження етапів тесту та не демонструють зв'язку між ними.

Ключові слова: найкращі інтереси дитини, принцип пропорційності, тест на пропорційність, цивільне судочинство, ЄСПЛ, втручання у сімейне життя, рішення суду.

Syniehubov Oleh. The relationship between "The best interests of the child" and the principle of proportionality in the practice of the ecthr and the supreme court

The article examines the relationship between the concept of the best interests of the child and the principle of proportionality in cases involving children, considered in the context of Article 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. It is substantiated that these principles are interrelated, whereby the best interests of the child determine what should be taken into account and protected when making decisions, while the principle of proportionality determines the procedure and method of such consideration in conditions of competing rights and interests. The construction of the relationship between the best interests of the child and the principle of proportionality is based on a rights-based approach that recognizes the child as a full subject of rights and determines the filling of the best interests with specific content taking into account the views of this particular child under specific circumstances.

Based on the analysis of the ECtHR practice and General Comment No. 14 of the UN Committee on the Rights of the Child, it is determined that the relationship is not reduced to the construction

of purpose and means, since the best interests of the child, due to their threefold nature, are capable of providing criteria and circumstances for different stages of the proportionality test. In particular, at the suitability stage, they determine the criterion for assessing the ability of the chosen measure to ensure the interests of a specific child; at the necessity stage, they determine the choice of the least restrictive measure; at the balancing stage, they have priority in weighing competing interests. It is substantiated that the provisions of Article 3 and Article 12 of the UN Convention on the Rights of the Child play different functions in determining the limits of discretion: proper determination of the best interests directs legal argumentation at the stages of suitability, necessity and balancing, while the right to take into account the child's views and give them due weight provides a procedural prerequisite for the validity of the decision. Based on the analysis of Supreme Court decisions, a tendency has been identified whereby courts, referring to both principles, do not ensure consistent passage through the test stages and do not demonstrate the connection between them.

Key words: *best interests of the child, principle of proportionality, proportionality test, civil proceedings, ECtHR, interference with family life, court decision.*

Постановка проблеми. Ратифікація Конвенції ООН про права дитини (Конвенції ООН про права дитини) [1] (далі – Конвенція ООН), визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та орієнтація на євроінтеграцію сформували в Україні сформовано умови, в яких «найкращі інтереси дитини» поступово стають провідним орієнтиром при вирішенні будь-яких справ за участю дітей. При цьому принцип пропорційності, який послідовно застосовується ЄСПЛ та закріплений в Цивільному процесуальному кодексі України, призначений визначити меж розсуду, структурувати судовий розсуд та судову аргументацію з метою зважування інтересів та оцінки необхідності та допустимості правообмежень у кожній конкретній справі.

У справах, де предметом судового розгляду є права та інтереси дитини, правова концепція, яка пов'язана з захистом дитини, та процесуально-правовий алгоритм обґрунтованості правообмежень, пов'язаний із забезпеченням балансу інтересів, закономірно перетинаються. Тут постає закономірне питання, яке вітчизняна доктрина не вирішила з належною повнотою: яким є доктринальне співвідношення принципу найкращих інтересів дитини в його найсучаснішому підході та принципу пропорційності, та чи є вони засадами, що застосовуються паралельно, чи між ними існує співвідношення іншого характеру? Практика ЄСПЛ дає на це питання доволі чітку відповідь, проте вона потребує доктринального осмислення, оскільки безпосередньо в рішеннях цей взаємо-

зв'язок реалізується через аналіз конкретних обставин справи, а не через теоретичне розмежування чи формальне визначення. Виявлення та обґрунтування цього зв'язку й становить завдання цього дослідження.

Принцип найкращих інтересів дитини та принцип пропорційності у вітчизняній правовій науці традиційно досліджуються в різних доктринальних контекстах, зокрема: у сімейному праві, процесуальних галузях права, міжнародних стандартах захисту прав дитини, у теорії конституційного правосуддя. Проблематика співвідношення концепції найкращих інтересів дитини (як права, принципу чи процедури) та пропорційності як принципу та тесту залишається малодослідженою, а українська судова практика тяжіє до збереження консервативності, не вдаючись до послідовної правової аргументації, належного мотивування рішень, докладного, послідовного застосування тесту на порційність та відповідної чіткої його демонстрації. Наявні наукові роботи та публікації присвячені дослідженню змісту, структури та застосування принципу найкращих інтересів дитини, зокрема в контексті практики ЄСПЛ, цивільного та кримінального судочинства, серед яких слід відзначити праці Г. О. Гаро [2], З. Ф. Дільної, Н. І. Устрицької [3], І. А. Кирильчук [4], М. К. Корнієнко [5], М. В. Менджул [6], І. В. Міщук, Б. С. Киричук [7], Н. М. Павлюк [8], О. Простибоженко [9], Т. С. Томляк [10; 11]. Дисертаційне дослідження О. В. Ступак, присвячене принципу найкращих інтересів дитини в цивільному

судочинстві України, торкається пропорційності переважно в контексті окремих категорій справ, проте не ставить завданням теоретичне розмежування цих двох принципів як самостійних правових категорій, водночас не розкриває їхній взаємозв'язок [12, с. 76, 86, 101]. Т. С. Томляк у дисертаційному дослідженні розкриває зміст та визначає значення принципу правового забезпечення найкращих інтересів дитини в сучасному праві, вказує на його місце серед принципів права України, визначає його своєрідним проявом дії загально-правового принципу верховенства права в будь-яких правовідносинах за участю дітей, визнає його роль як самостійного джерела права під час правозастосування [13, с. 24-25], утім, зважаючи на предмет дослідження, послідовний аналіз співвідношення зазначених принципів не здійснює.

З огляду на це, **метою** цього дослідження є визначення співвідношення «найкращих інтересів дитини» та принципу пропорційності, виявлення механізму їхньої взаємодії в практиці ЄСПЛ і визначення непослідовності їх застосування в цивільному судочинстві України.

Виклад основного матеріалу.

«Найкращі інтереси дитини»: сутність та структура концепції. Відповідно до ст. 3 Комітет ООН з прав дитини в усіх діях щодо дітей державні чи приватні установи, що займаються питаннями соціального забезпечення, суди, адміністративні чи законодавчі органи, першочергово мають приділяти увагу якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Держави-учасниці Конвенції ООН беруть на себе позитивні зобов'язання забезпечити дітям такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, враховуючи права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб.

Концепція найкращих інтересів дитини за своєю правовою природою є триєдиною та охоплює суб'єктивне право дитини, тлумачний принцип і процесуальне правило. Комітет ООН з прав дитини у Загальному коментарі № 14 (2013) щодо права дитини на приділення першочергової уваги найкращим інтересам дитини (пункт 1 статті 3) [14]

(ст. 3, п. 1) (далі – Загальний коментар № 14 (2013)) розкриває його єдність таким чином: по-перше, йдеться про матеріальне право дитини на оцінку та пріоритетне врахування її найкращих інтересів при вирішенні всіх питань, що її стосуються; по-друге, це – фундаментальний принцип тлумачення права, згідно з яким перевага має надаватися тому варіанту, який найбільше відповідає найкращим інтересам дитини; по-третє – правило процедури, що забезпечує гарантію щодо обов'язкової оцінки потенційного позитивного чи негативного впливу рішення на дитину або дітей при його ухваленні (пп. 6(a)–(c) Загального коментаря № 14 (2013))¹.

Попри тривалу доктринальну традицію, концепція найкращих інтересів дитини не має визначення у тексті Конвенції ООН про права дитини, що зумовлює її гнучкість та водночас відкриває простір для розсуду з боку державних органів та зловживань батьків (п. 34 Загального коментаря № 14 (2013)). Саме тому Комітет ООН наполягає на процедурній конкретизації, коли рішення має відображати, що саме було визнано найкращим інтересом дитини, на яких критеріях це ґрунтується і яке значення надано інтересам дитини порівняно з іншими міркуваннями (п. 6(c) Загального коментаря № 14 (2013)). При цьому ієрархія між елементами оцінки найкращих інтересів відсутня, тому погляди («думка»²) дитини, збереження сімейного середовища, безпека, стан здоров'я, право на освіту підлягають збалансуванню в кожній конкретній ситуації (пп. 52–84 Загального коментаря № 14 (2013)). Водночас найкращі інтереси дитини є першочерговим, але не абсолютним міркуванням, проте не може бути відхилене без вичерпного обґрунтування. Загальний коментар № 14

¹ У межах цього дослідження концепція найкращих інтересів дитини розглядається з урахуванням її триєдиної природи (матеріальне право, принцип тлумачення, процедурна вимога), однак концептуальне розмежування цих трьох складових не є предметом цієї статті. Відповідне розмежування потребує окремого дослідження. В цьому дослідженні увага зосереджена на тому, як триєдина природа найкращих інтересів впливає на їх місце та функції у тесті на пропорційність.

² Закон України «Про охорону дитинства» використовує конструкцію «думка дитини».

(п. 97) вимагає, щоб будь-яке рішення, яке не співпадає з найкращими інтересами дитини, містило чіткий виклад підстав, з яких інші міркування є більш вагомими у даному конкретному випадку, та достовірно демонструвало, чому найкращі інтереси дитини були недостатнім міркуванням для того, щоб переважити. Недостатньо зазначити у загальних фразах, що інші міркування є важливішими, а необхідна індивідуалізована аргументація стосовно конкретних обставин справи (п. 97 Загального коментаря № 14 (2013)).

У вітчизняній доктрині принцип найкращих інтересів дитини визначається через сукупність об'єктивно зумовлених благ, потреб, прагнень дитини у різних сферах життєдіяльності, реалізація яких є необхідною умовою повноцінного фізичного, інтелектуального, емоційного та соціального розвитку дитини з урахуванням її віку, рівня зрілості та індивідуальних особливостей [12, с. 26]. Т. С. Томляк пропонує розглядати найкращі інтереси дитини «як фундаментальну правову категорію, сформовану у міжнародному та в національному праві для позначення вищого ступеня врахування потреб дитини та забезпечення її добробуту, безпеки і гармонійного розвитку в суспільстві відповідно до соціально-економічних та політичних умов, що склалися в ньому. Зазначена правова категорія потребує постійного зважування інтересів дитини на підставі визнання їх в неоднорідному та конкурентному суспільстві з урахуванням конкретних соціальних ситуацій» [13, с. 204].

І. В. Міщук, Б. С. Киричук обґрунтовано виокремлюють характеристику універсальності досліджуваного принципу, що розкривається через концепцію абсолютних прав, оскільки ЄСПЛ застосовує його у межах різних положень Конвенції, закріплених у ст. 3, 6, 8. Відповідний принцип авторами пропонується розуміти як загальнообов'язковий стандарт, що зумовлює позитивні зобов'язання держави та обмеження судового розсуду у справах за участю дітей. Підхід ЄСПЛ свідчить також про характеристику контекстуальності досліджуваного принципу, оскільки визначення найкращих

інтересів дитини залежить від конкретних обставин справи [7, с. 254]. З. Ф. Дільна, Н. І. Устрицька досліджують принцип найкращих інтересів дитини, водночас визнають його фундаментальним правом дитини на те, щоб в усіх діях щодо неї першочергово враховувались її інтереси, включаючи психологічне та фізичне благополуччя, а також юридичні, соціальні та економічні інтереси дитини [3, с. 647].

Зважаючи на значення концепції «найкращі інтереси дитини» та її триєдину структуру, слід наголосити на певних важливих акцентах, які простежуються у межах еволюції правового статусу дитини, що відображена у Конвенції ООН та практиці ЄСПЛ. У правовій доктрині виокремлюються різні підходи до визначення найкращих інтересів дитини: патерналістський (підхід, що ґрунтується на добробуті, "welfare-based") та заснований на правах ("rights-based"). Їх відмінність має безпосереднє значення для розуміння того, яким чином «найкращі інтереси» (ст. 3 Конвенції ООН) співвідносяться з правом дітей на висловлювання власних поглядів в контексті питань, що її стосуються, та на приділення уваги поглядам (с. 12 Конвенції ООН). Як зазначає М. Фриман, ст. 12 Конвенції ООН є важливою завдяки тому, що вона визнає дитину повноцінною людиною істотою з цілісністю та особистістю, а також здатністю вільно брати участь у житті суспільства [15, с. 37]. Частково саме в результаті цього ст. 12 стала одним із найсуперечливіших положень Конвенції ООН про права дитини під час її розробки. Її потенціал підривати авторитет дорослих був однією з причин, чому Сполучені Штати не ратифікували Конвенцію [16, с. 928].

У межах патерналістського підходу погляди дитини можуть враховуватися як один із чинників, однак не набуває вирішального значення. Остаточне судження про те, що відповідає найкращим інтересам дитини, залишається пріоритетом дорослих, зокрема батьків, органів державної влади. Дитина при цьому умовно постає об'єктом захисту, а не суб'єктом, здатним визначати власні інтереси. Підхід, заснований на правах, визначає необхідність одночасного забезпечення

визнання вразливості дитини, її захисту від шкоди, що знаходить вираження у ст. 3 Конвенції ООН, та здатності дитини, що розвивається, та її автономії відповідно до ст. 12 Конвенції ООН. Комітет ООН з прав дитини роз'яснив, що відповідні положення не суперечать між собою, а взаємно доповнюються. Забезпечення найкращих інтересів дитини є метою, а заслуховування дитини виконує функцію засобу, є одним з елементів методології [17, с. 39]. Коли дитина досягає відповідного рівня розвитку, її погляд стає не просто фактором, а є визначальним щодо її найкращих інтересів та ухвалених рішень. Слід визнати важливими та підтримати тези, що відстоюються в правовій доктрині, що коли рівень зрілості конкретної дитини дозволяє їй усвідомлювати обставини та наслідки рішення нарівні з дорослим, її погляди мають визначальне значення щодо її найкращих інтересів. За таких умов підстави для заміщення цих поглядів оцінкою дорослого відсутні, оскільки єдиним обґрунтуванням такого заміщення є різниця у зрілості. Якщо цієї різниці немає, нав'язування дорослим власного бачення інтересів дитини не має ані морального, ані правового підґрунтя. Відповідно ст. 3 Конвенції ООН не може бути застосована правильно без дотримання вимог, закріплених у ст. 12 Конвенції ООН, а достатньо зрілий погляд дитини є визначальним щодо її найкращих інтересів [18, с. 7].

Реалізація цього підходу наражається на перешкоду, яку виявляють Д. Арчард та М. Сківанес. У ситуаціях, коли одна й та сама особа формулює професійний висновок про потреби дитини та оцінює вагомість її незгоди з цим висновком, об'єктивність оцінки є сумнівною. Якщо фахівець, переконаний у правильності власної рекомендації, то схильний сприймати заперечення з боку дитини щодо цієї рекомендації через її незрілість. Як слушно відзначають Д. Арчард та М. Сківанес, факт незгоди стає аргументом проти спроможності дитини мати власну позицію. Крім того, має значення розмежування двох різних суджень: що є оптимальним з професійної точки зору, наприклад, яке медичне втручання є най-

більш ефективним, та яке рішення є найкращим для життя конкретної дитини. Професійна кваліфікація фахівця дає перевагу лише у першому питанні, водночас лікар чи інший експерт не має більшої компетенції, ніж сама дитина, визначати, що є для неї найкращим [19, с. 9]. У західних юрисдикціях зважаючи на право дитини висловлювати свої погляди надається вага, яка пропорційна зрілості, віку та розумінню дитиною цих питань [19, с. 1]. Ці міркування підтверджують значення ґрунтового підходу при ухваленні рішень щодо дитини та обґрунтованість обмеження права на врахування її поглядів.

Ґрунтуючись на викладеному, підтримаємо тезу, згідно з якою підхід, заснований на правах, включає позитивне зобов'язання держави враховувати погляди дітей та створювати системи та процедури, які відповідають віку дітей та дозволяють дітям висловлювати свої погляди, яким має надаватися належна вага відповідно до віку та рівня зрілості. Тобто вимога поширюється на всіх дітей, які здатні власні погляди на питання, що їх стосуються, формувати. І вагомим є те, що висловлення думки не може обмежуватись усною та письмовою формою. У сучасних підходах до забезпечення права на висловлення власних поглядів простежується тенденція, що вони можуть бути виражені через малювання, мистецтво, музику, танець, фізичні жести тощо, що покладає на дорослих обов'язок відповідні погляди виявити [18, с. 5-6]. Саме тому обґрунтовано концептуалізувати ст. 12 Конвенції ООН через два обов'язкові елементи: право висловлювати свої погляди та право на те, щоб цим поглядам надавали належної ваги [16, с. 931].

Таким чином, підхід, заснований на правах, не заперечує захисну функцію принципу найкращих інтересів дитини, а зумовлює захист дитини не як виключно патернальний захід, а з урахуванням балансу між охороною та захистом права та повагою до зростаючої суб'єктності дитини. Відповідно найкращі інтереси дитини у контексті Конвенції ООН має тлумачились як правило, згідно з яким має бути перевірено, чи діяла

уповноважена від держави особа пропорційно при визначенні найкращих інтересів дитини та чи надано необхідної ваги здійсненню права дитини на вираження та врахування її поглядів.

Підхід забезпечення найкращих інтересів дитини покладено в основу багатьох рішень ЄСПЛ, який застосовує ст. 8 Конвенції, згідно з якою кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади можуть здійснювати втручання у це право, якщо воно здійснюється згідно з законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

ЄСПЛ вирішує питання щодо доцільності втручання держави в сімейне життя осіб та встановлює межі такого втручання з метою створення належних умов для фізичного і морального розвитку дитини, з урахуванням чого сфера дії концепції найкращих інтересів дитини охоплює судові провадження щодо визначення місця проживання дитини, усиновлення, позбавлення батьківських прав, встановлення опіки та піклування, стягнення аліментів, оскарження рішень органів опіки та піклування про визначення способу участі у вихованні дитини одного з батьків, встановлення місця проживання дитини та з інших питань реалізації положень сімейного законодавства [2, с. 58]. Оцінка необхідності втручання держави у сімейне життя за п. 2 ст. 8 Конвенції вимагає від ЄСПЛ перевірки того, чи є підстави втручання доречними та достатніми у контексті всієї справи, та чи забезпечив процес ухвалення рішення належний захист інтересів усіх учасників. У практиці ЄСПЛ існує стала позиція, що збереження сімейного середовища для дитини є вихідним для аналізу, а встановлення державної опіки чи позбавлення батьківських прав допускається лише за виняткових обставин, коли для дитини існує реальна небезпека. При цьому найкращі інтереси дитини є визначальним критерієм при оцінці будь-якого заходу втручання, проте не усувають необхід-

ності справедливого зважування цих інтересів з правами батьків [2, с. 58-59].

У цьому контексті забезпечення права дитини бути почутою є процедурною передумовою, яка впливає насамперед на оцінку необхідності втручання у права дитини. Рішення, прийняте без належного врахування поглядів дитини відповідно до її віку та зрілості, не може вважатися «необхідним у демократичному суспільстві», оскільки суд не мав повної інформації для оцінки пропорційності обраного заходу. ЄСПЛ визначає, що спосіб з'ясування поглядів дитини має бути достатнім з урахуванням конкретних обставин справи, віку та зрілості дитини. У справі "Sahin v Germany" Суд зазначив, що безпосереднє заслуховування дитини у суді не є обов'язковим у кожній справі, проте суд має забезпечити повноту інформації, необхідної для оцінки пропорційності втручання (пп. 73-77) [20].

Відтак положення ст. 12 Конвенції ООН та ст. 8 Конвенції зумовлюють вислуховування дитини, що є не факультативним чи доповненням до оцінки найкращих інтересів, а обов'язковим елементом проведення тесту на пропорційність, без якого рішення не може вважатися обґрунтованим. Зазначену позицію підсилює Європейська конвенція про здійснення прав дітей, яка у п. 2 ст. 1 визначає, що підтримка найвищих інтересів дітей передбачає надання їм процесуальних прав та забезпечення умов, за яких діти особисто або через інших осіб чи органи поінформовані та допущені до участі у розгляді судовим органом справ, що їх стосуються [21]. Тобто забезпечення найкращих інтересів дитини нерозривно пов'язане з забезпеченням її процесуальної участі у справі, що дозволяє розмежувати змістовну та процедурну функції ст. 3 та ст. 12 Конвенції ООН у тесті на пропорційність. Викладене зумовлює визначення змісту та уточнення значення принципу пропорційності при забезпеченні найкращих інтересів дитини.

Принцип пропорційності посідає особливе місце в системі правових принципів. На відміну від більшості з них пропорційність є умовно беззмістовним та інструментальним принципом,

який призначений визначенню того, чи дотримано положень, з якими пов'язується забезпечення верховенства права під час здійснення владних повноважень [22, с. 172]. Відповідне розуміння є принциповим для розуміння його зв'язку з найкращими інтересами дитини. Тест на пропорційність має різні підходи, зокрема щодо кількості його елементів, пов'язується з межами розсуду. Наприклад, вимога ч. 2 ст. 8 ЄКПЛ визначена так, що будь-яке втручання держави у право на повагу до приватного та сімейного життя має відповідати закону, переслідувати легітимну мету та бути необхідним у демократичному суспільстві. Водночас підтримаємо підхід, згідно з яким він охоплює послідовні елементи: наявність у законі підстав втручання у право, легітимність мети, придатність (здатність обраного заходу досягти цієї мети), необхідність (відсутність менш обмежувальних альтернатив) та пропорційність у вузькому сенсі [23; 24, с. 142]. При цьому, пропорційність є засобом досягнення збалансованого правового та соціального результату, оскільки правило пропорційності полягає в тому, щоб пріоритетом однієї цінності не знищувалася інша [22, с. 172]. Баланс інтересів забезпечується наявністю раціонального дискурсу на рівні зокрема правозастосування з метою пошуку розумного співвідношення між юридично значущими інтересами [22, с. 174]. Відтак пропорційність є вимогою до виваженої, передбачуваної та здатної до відтворення у подібних справах правової аргументації.

Співвідношення «найкращих інтересів дитини» та принципу пропорційності у практиці ЄСПЛ. Дж. Ікеллаар пропонує спосіб структурування міркувань, застосовуючи пропорційність та розрізняючи рішення, які є безпосередньо про дитину (опіка, усиновлення), та рішення, де дитина зачіпається побічно (депортація батька, юрисдикційні питання). Від цього розмежування залежить, як відбуватиметься зважування інтересів [25, с. 3–5]. У першому випадку інтереси дитини є метою ухвалення рішення, і суд має розглянути всі варіанти цілісно при обранні найкращого саме для неї. Відступити від цього можна

лише за наявності виняткових обставин [25, с. 7–10]. У другому випадку суд, вирішуючи основне питання, має визначити, чи не є результат настільки шкідливим для дитини, що його треба переглянути [25, с. 10–19]. Тобто пропорційність залежить від того, чи дитина є суб'єктом, прав якого безпосередньо стосується рішення, чи його побічним учасником провадження, що й визначає, хто має обґрунтовувати відступ і наскільки високий поріг для такого відступу [25, с. 23–26].

У справах за участю дітей, особливо у контексті ст. 8 Конвенції, ЄСПЛ виробив підхід, згідно з яким принцип найкращих інтересів дитини і принцип пропорційності застосовуються у межах єдиної правової аргументації, де кожен виконує власну роль.

У рішенні у справі «Нойлінгер і Шурук проти Швейцарії» ЄСПЛ вказав, що вирішальним питанням є досягнення справедливого балансу між конкуруючими інтересами дитини, обох батьків та публічним порядком, маючи на увазі, що найкращі інтереси дитини повинні бути першочерговими. При цьому Суд зазначив, що найкращі інтереси дитини можуть залежно від їх характеру та серйозності перевищувати інтереси батьків (п. 134) [26]. Тобто першочерговість найкращих інтересів дитини є не абсолютним, а пріоритетним при балансуванні інтересів, яке здійснюється за правилами пропорційності. Водночас підхід, застосований ЄСПЛ у справі «Нойлінгер», є дискусійним, оскільки Суд вимагав повної оцінки найкращих інтересів дитини у справі юрисдикційного характеру (повернення за Гаазькою конвенцією), що було відкориговано у подальшій практиці, зокрема у справі "X проти Латвії" (п. 101) [27], в якій поняття найкращих інтересів дитини у контексті Гаазької конвенції має оцінюватися у світлі передбачених нею виключень, а не через повну оцінку найкращих інтересів.

У справі «Р. і Г. проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ обидва принципи поєднані в межах балансування трьох конкуруючих інтересів: інтересів дитини, прав біологічних батьків та публічного інтересу держави у захисті дітей.

Суд зазначив, що хоча національні органи влади користуються широкою свободою розсуду під час вирішення питання про те, чи слід встановлювати опіку над дитиною, вимагається більш жорсткий контроль щодо будь-яких подальших обмежень, зокрема щодо батьківських прав доступу, оскільки відповідні обмеження призводять до небезпеки, що сімейні відносини між дитиною та батьками будуть значно обмежені. Саме в таких випадках пропорційність набуває виключне значення: різний ступінь втручання потребує різного обґрунтування, причому кожен наступний рівень (від відібрання дитини, встановлення опіки до позбавлення батьківських прав, дозволу на усиновлення) вимагає різної аргументації через концепцію найкращих інтересів дитини. ЄСПЛ послідовно визначає, що заходи, спрямовані на позбавлення батьківських прав та усиновлення дитини, є допустимими лише за виняткових обставин та за умови, що вони обґрунтовані саме найкращими інтересами дитини, а не іншими міркуваннями. Тобто чим більш радикальним є втручання у сімейні зв'язки, тим переконливішим має бути його обґрунтування через найкращі інтереси дитини. Водночас ЄСПЛ зазначає, що помилковість професійної оцінки або висновку фахівця не свідчить про порушення ст. 8 Конвенції. Держава не несе відповідальності за кожний випадок, коли побоювання щодо безпеки дитини, обґрунтовані на момент ухвалення рішення, згодом не підтвердились. Тобто оцінка пропорційності втручання здійснюється з урахуванням тих обставин, які були відомі суду на момент ухвалення рішення, а не ретроспективно (п. 81) [28]. Таким чином, у співвідношенні між найкращими інтересами дитини і правами батьків немає абсолютного пріоритету першого над другими. Їх зважування є контекстуально залежним, коли чим більш радикальний захід застосовано щодо прав дітей та батьків, тим більш переконливим має бути його обґрунтування через найкращі інтереси дитини. Демонстрацію відповідної залежності здатен забезпечити принцип пропорційності як інструментальний по відношенню до найкращих інтересів дитини.

Взаємозв'язок досліджуваних принципів досить чітко простежується в аргументації ЄСПЛ у рішенні по справі «Мамчур проти України». Оцінка пропорційності будь-якого вжитого заходу, що може спричинити розрив сімейних зв'язків, вимагатиме від судів ретельної оцінки низки чинників, які можуть відрізнятися залежно від обставин відповідної справи. Суд сформулював дві умови, досить цитовані у вітчизняній літературі та в судовій практиці, згідно з якими для дотримання основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно визначити: по-перше, чи у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, чи у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним (п. 100) [29].

ЄСПЛ найкращі інтереси дитини в усіх аспектах його триєдиної структури застосовує на етапах тесту на пропорційність. При цьому співвідношення досліджуваних принципів не зводиться до простої конструкції «мета – інструмент», оскільки найкращі інтереси дитини за своєю сутністю, визначеною Загальним коментарем № 14, є одночасно і матеріальним правом, яке підлягає забезпеченню, і принципом тлумачення, що визначає легітимну мету, зміст етапу балансування, і процедурною вимогою, що обумовлює засоби ухвалення рішення.

В контексті цього представляє інтерес справа «Йохансен проти Норвегії», яка створила прецедент щодо меж державного втручання в сімейне життя, оскільки дозволяє побачити обидва принципи в дії, ґрунтуючись на обставинах, які дали різні результати стосовно двох різних державних заходів. Щодо заходу передачі дитини під тривалу державну опіку ЄСПЛ визнав втручання правомірним, оскільки воно переслідувало легітимну мету (захист дитини від небезпечного середовища), було необхідним і пропорційним щодо встановленої загрози. Щодо заходу повного позбавлення матеріальних батьківських прав і заборони будь-яких побачень ЄСПЛ констатував порушення

ст. 8 Конвенції. Послідовність аргументації полягала у тому, що навіть якщо дитина перебуває під державною опікою, найкращі інтереси дитини не вимагають повного і беззворотнього розриву біологічного зв'язку, оскільки збереження хоча б мінімального контакту з матір'ю є частиною ідентичності дитини та складовою її найкращих інтересів. Другий захід не пройшов перевірку на пропорційність саме тому, що національні органи державної влади не обґрунтували найкращі інтереси дитини та для обраного обсягу втручання не було достатнього виправдання (не були придатними та необхідними). Оскільки сімейні зв'язки можуть бути розірвані лише за край виключкових обставин, цей підхід є одночасно і виразом найкращих інтересів, і змістом вимоги необхідності в структурі тесту на пропорційність. У цій справі Норвегія діяла з позиції суто патерналістського підходу. ЄСПЛ своїм рішенням фактично застосував підхід, що ґрунтується на правах, наголосивши, що і матір, і дитина мають право на повагу до їхнього спільного життя, і це право не може бути просто «скасовано» державним баченням добробуту без крайньої, доведеної необхідності (п. 78) [30].

Вітчизняна судова практика та доктрина свідчать, що зазначені принципи нерідко застосовуються не послідовно, не передбачувано та фрагментарно з точки зору алгоритму та без чіткого зв'язку між ними. О. В. Ступак на прикладі аліментних спорів визначає, що принцип пропорційності реалізується одночасно з реалізацією принципу найкращих інтересів дитини, але не розкриває їх співвідношення. Також дослідниця при аналізі постанови Верховного Суду від 04 серпня 2021 року у справі № 654/4307/19 відзначає, що Суд обґрунтував відмову в негайному відібранні дитини у батька з урахуванням пропорційності втручання, а одразу після цього зазначає, що рішення ілюструє принцип найкращих інтересів дитини [12, с. 101]. При цьому дослідниця оцінює зазначену постанову як показову за якістю мотивування [12, с. 100]. Поряд із цим Верховний Суд, згадавши «погляди дитини» як елемент, який не був врахований судами нижчих

інстанцій, не забезпечив їх з'ясування з урахуванням діагнозу дитини. Тим самим процедурна вимога ст. 12 Конвенції ООН залишилася незабезпеченою навіть у рішенні, у якому сформована «правова позиція» [31].

Постанова Верховного Суду від 04 серпня 2021 року у справі № 654/4307/19 є показовою з точки зору процедурного забезпечення права дитини бути почутою у контексті тесту на пропорційність. Суд формально визначив структуру аналізу за ч. 2 ст. 8 ЄКПЛ, послідовно поставивши питання про законність втручання, легітимну мету та необхідність у демократичному суспільстві, зазначив, що суди нижчих інстанцій не надали належної оцінки поглядам дитини як складовому елементу принципу найкращих інтересів. Водночас Суд критично віднісся до дій судів першої та апеляційної інстанцій через ігнорування висновку практичного психолога закладу дошкільної освіти, який містив позицію про емоційну прихильність дитини до баби та ризику пригніченого стану при зміні середовища. Між тим сам Верховний Суд не поставив питання про те, що цей висновок є недостатнім за своєю природою для забезпечення вимог ст. 12 Конвенції ООН, оскільки висновок психолога дитячого садка стосувався загального емоційного стану дитини, а не з'ясування її поглядів щодо того, з ким вона бажає проживати, як вона сприймає батька, яким є її ставлення до можливої зміни оточення. Жоден суд у цій справі не призначив судово-психологічної експертизи, спрямованої на з'ясування саме поглядів дитини з урахуванням її діагнозу, віку та рівня розвитку, що не відповідає вимогам придатності та необхідності тесту на пропорційність, оскільки без належного з'ясування поглядів дитини суди не мають повної інформації для оцінки для оцінки пропорційності обраного заходу.

Зазначене набуває особливого значення з огляду на те, що дитина у цій справі має синдром Дауна, тобто обмежені можливості вербального самовираження. Як зазначалось, у сучасних підходах до забезпечення права дитини бути почутою визнається, що думка може бути виражена не лише усно чи письмово,

а й через поведінку, емоційні реакції, прихильність до конкретних осіб, малювання, фізичні жести [18, с. 5–6], і саме на дорослих покладається обов'язок погляди виявити. Для дитини з особливостями розвитку це вимагає не загальної характеристики емоційного стану, а судово-психологічної експертизи, яка б була спрямована на з'ясування поглядів конкретної дитини з урахуванням її віку, діагнозу та індивідуальних можливостей самовираження.

Аналізуючи відповідні знакові рішення ЄСПЛ Т. С. Томляк узагальнює критерії, за якими має враховуватись думка дитини судами та іншими державними органами у справах за участю дітей: вік, достатній для формування та вираження своєї думки, а не думки сформованої під впливом оточуючих; під час ухвалення та виконання відповідного рішення повинна забезпечуватись психологічна підтримка дитини для легшого сприйняття змін тощо та для забезпечення принципу пропорційності (у цьому дослідниця не розриває свій підхід); рішення що стосується прав дитини не має виконуватись формально [13, с. 123]. Водночас при аналізі рішень ЄСПЛ та оцінці Постанови Верховного Суду від 04 серпня 2021 року у справі № 654/4307/19 зазначає, що «у сімейних спорах щодо визначення місця проживання дитини, національні суди вважають, і авторка підтримує таку позицію, що для забезпечення принципу найкращих інтересів дитини не є обов'язковим спільне проживання дитини з матір'ю, а реалізація вказаного принципу полягає у забезпеченні права на спілкування дитини з батьками, піклування зі сторони матері та належне забезпечення від батька та матері прав та інтересів дитини» [13, с. 131]. Дослідниця слушно зауважує, що «має здійснюватися всебічно, об'єктивно, без будь-яких ознак формальності, з урахуванням принципу справедливості, пропорційності, не порушуючи принцип правового забезпечення найкращих інтересів дітей, як головного принципу у сфері захисту прав вразливої категорії населення» [13, с. 141], водночас, враховуючи предмет дослідження, взаємозв'язок у застосуванні принципів не аналізує.

Аналіз постанов Верховного Суду у справах № 753/572/20, № 453/1515/22 та № 183/1464/22 (Об'єднана палата) підтверджує, що суди посилаються на принцип найкращих інтересів дитини та принцип пропорційності, не дотримуються чіткості аргументації, проходження етапів тесту на пропорційність, не розкривають послідовно, за якими критеріями найкращі інтереси застосовано. Зокрема у справі № 753/572/20 Верховний Суд вислухав думку 11-річної дитини, висловлену в режимі відеоконференції у присутності матері, яка знаходилася поруч, однак не оцінив умови з'ясування цієї думки щодо їх відповідності вимогам ст. 12 Конвенції ООН щодо достовірності висловленої позиції. Зокрема питання, чи не сформована думка дитини під впливом особи, присутність якої не є нейтральною, залишилося поза увагою [32]. У справі № 453/1515/22 змістовна оцінка найкращих інтересів конкретної дитини підмінена відсутністю рішення про визначення місця проживання як формальною підставою, тоді як питання придатності та необхідності повернення дитини, ґрунтуючись на її найкращих інтересах, залишилися нерозкритими [33]. У справі № 183/1464/22, попри посилання на пропорційність і найкращі інтереси, Об'єднана палата Касаційного цивільного суду не здійснила їх поступового зіставлення на конкретних етапах тесту [34].

У справі № 487/2960/23 Верховний Суд послався на практику ЄСПЛ щодо першочерговості найкращих інтересів дитини та справедливого балансу конкуруючих інтересів, однак оцінка пропорційності заходу, зокрема відстрочення реальних побачень та заміна їх щоденним відеозв'язком здійснена без індивідуалізованої перевірки того, чи відповідає саме цей захід найкращим інтересам конкретної дитини, а воєнний стан використано як загальну підставу без проходження етапів придатності та необхідності [35]. У справі № 753/5374/22 Верховним Судом підтверджено, що визначення способів участі батька у вихованні дитини має ґрунтуватися на індивідуалізованій оцінці конкретних обставин справи з урахуванням

інтересів дитини, однак оцінка пропорційності встановленого графіку спілкування здійснена без розкриття того, яким чином найкращі інтереси конкретної дитини визначали вибір саме цього заходу [36].

У контексті способів з'ясування поглядів дитини доцільно звернутись до справи «Зоммерфельд проти Німеччини». Велика палата визнала достатнім безпосереднє заслуховування тринадцятирічної дитини суддею без висновку судово-психологічної експертизи (пп. 71–73). Водночас в окремій думці суддів ЄСПЛ зазначено, що за відсутності актуальної експертизи суд позбавлений засобів для розрізнення справжніх бажань дитини та бажань, сформованих під маніпулятивним впливом одного з батьків. За наявності ознак батьківського відчуження, яке є формою психологічного насилля над дитиною, необхідний більш ретельний підхід (п. 3 окремої думки) [37]. Це свідчить, що забезпечення вимог ст. 12 Конвенції ООН на етапі необхідності не зводиться до формального заслуховування, а вимагає обрання способу з'ясування поглядів дитини, який забезпечує оцінку достовірності висловленої думки з урахуванням конкретних обставин справи. При цьому якість з'ясування поглядів дитини впливає і на оцінку придатності обраного заходу. Якщо погляд дитини, покладений в основу рішення, сформований під маніпулятивним впливом, то захід, що ґрунтується на цьому, лише видається придатним для захисту інтересів дитини, а фактично може закріплювати результат батьківського відчуження.

У справі № 127/17880/22, яка стосується повернення дитини за Гаазькою конвенцією 1980 року, тобто є рішенням юрисдикційного характеру, а не рішенням безпосередньо про дитину, Верховний Суд у постанові послідовно виклав механізм, передбачений Конвенцією, тобто встановив постійне місце проживання дитини у Польщі, незаконність утримання, відсутність згоди батька та перевірів виключення за ст. 13(b). Суд також послався на справу ЄСПЛ «Х проти Латвії» (п. 101, 107), де зазначено, що повернення не може бути призначене автоматично або механічно, а найкращі інтереси дитини мають оцінюватися

з урахуванням виключень, передбачених Конвенцією. Водночас, процитувавши це положення, Верховний Суд обмежив оцінку найкращих інтересів дитини лише спростуванням обставин «вживання в нове середовище» за ст. 12 Гаазької конвенції, не здійснив належну оцінку конкретних обставин, що стосуються саме цієї дитини: інциденту із застосуванням перцевого балончика, перебування у кризовій кімнаті, зафіксованого діагнозу. Суд відхилив висновок психолога про високий рівень тривожності одним реченням як такий, що ґрунтується лише на поясненнях матері без дослідження спілкування дитини з батьком, не забезпечивши іншого способу з'ясування поглядів дитини та її психологічного стану [38].

У контексті запропонованого у цьому дослідженні співвідношення тест на пропорційність не був пройдений послідовно. Зокрема, повернення дитини до середовища, мову якого вона вже забула та з яким пов'язана тривожність, потребувало перевірки на придатність забезпечити її найкращі інтереси. Крім того, для оцінки необхідності повернення за цих конкретних обставин суд мав забезпечити належне з'ясування поглядів дитини, що не було здійснено через відхилення єдиного наявного висновку психолога без його заміни. За відсутності цієї інформації зважування найкращих інтересів конкретної дитини з механізмом Конвенції також не могло бути обґрунтованим, оскільки суд застосував механізм повернення як самодостатній. Спираючись на розмежування Дж. Еекелаара, навіть у рішеннях юрисдикційного характеру, де предмет розгляду визначається іншими правовими засадами, найкращі інтереси дитини виконують функцію перевірки прийнятності результату [25, с. 10–19].

Аналіз постанов Верховного Суду та рішень судів нижчих інстанцій, які були предметом касаційного перегляду у досліджуваних справах, дає підстави для висновку про тенденцію, за якою суди, посилаючись на обидва принципи, не забезпечують послідовного проходження етапів тесту на пропорційність, який є важливим засобом визначення меж

розсуду. За таких умов пропорційність може «перекрити» найкращі інтереси дитини, якщо суди цитують практику ЄСПЛ або посилаються на правові позиції Верховного Суду, обмежуються констатацією того, що втручання є «пропорційним», без аналізу того, чи відповідає воно найкращим інтересам конкретної дитини. Водночас позиція ЄСПЛ вимагає, щоб будь-яке рішення демонструвало, що найкращі інтереси були першочерговим, а не одним з міркувань.

Забезпечення найкращих інтересів дитини в Україні ускладнюється й тим, що в умовах воєнного стану співвідношення між правами батьків та інтересами дитини набувають нових викликів. Рішення щодо евакуації, тимчасового переміщення, зміна місця проживання або тимчасового влаштування можуть суперечити правам батьків на участь у вихованні, проживання з дитиною, ухвалення рішень щодо її розвитку, що вимагає чіткої правової аргументації, зокрема оцінки пропорційності обмежень прав батьків з належним застосуванням критеріїв найкращих інтересів [39, с. 488–489]. Найкращі інтереси дитини є змістовним елементом тесту на пропорційність у цивільних справах, пов'язаних із визначенням місця проживання дитини, порядком спілкування з батьками, встановленням опіки та іншими питаннями, що стосуються права на повагу до сімейного життя за ст. 8 Конвенції. В умовах воєнного стану потреба дитини у безпеці обґрунтовано має першочергове значення серед інших міркувань, зокрема здійснення права батьків на контакт з дитиною, особисте виховання, проживання з дитиною та участь у її вихованні, за умови, що середовище, в якому перебуває дитина, не є несприятливим для її розвитку.

Узагальнюючи здійснений аналіз, співвідношення принципів можна визначити таким чином. У справах за участю дітей, що розглядаються у контексті ст. 8 Конвенції, принцип пропорційності визначає порядок та послідовність правової аргументації, а найкращі інтереси дитини визначають змістовні вимоги, якими наповнюється кожен етап відповідної аргументації. Відповідно найкращі інтереси дитини можна визнавати легі-

тимною метою, яка може виправдати втручання у права батьків. Проте «найкращі інтереси» мають бути конкретизовані стосовно обставин справи, загальне посилання на «добробут дитини» абощо без конекстуальної оцінки легітимною метою визнати не можна. Водночас метою втручання у сімейне життя можуть бути й інші цілі, передбачені п. 2 ст. 8 Конвенції, зокрема захист прав і свобод інших дітей у сім'ї, забезпечення здоров'я чи моралі.

Визначення придатності обраного заходу досягти визначеної легітимної мети у справах за участю дітей означає, що захід, який обґрунтовується забезпеченням найкращих інтересів дитини, має бути раціонально пов'язаним з цією метою, тобто за своєю сутністю здатним забезпечити ті права та інтереси, на захист яких він спрямований. Якщо захід не є придатним, подальший аналіз необхідності та балансування є зайвим. На цьому етапі захід перевіряється не на абстрактну відповідність загальній меті «захисту дитини», а на здатність забезпечити конкретні інтереси конкретної дитини за конкретних обставин. Необхідність у демократичному суспільстві як обрання найменш обмежувального заходу безпосередньо корелює з вимогою Комітету ООН та ЄСПЛ вичерпати альтернативи, перш ніж вдатися до радикального втручання (як-от розірвання сімейних зв'язків). Найкращі інтереси дитини визначають орієнтир, і якщо менш обмежувальний захід здатен забезпечити ці інтереси, більш серйозний є надмірним.

Балансування (пропорційність у вузькому сенсі) спрямоване на «зважування» конкуруючих інтересів, про яке ЄСПЛ говорить у більшості «дитячих» справ. Проте «зважування» не є рівноважним: найкращі інтереси дитини знаходяться не нарівні з іншими міркуваннями, а як визначальний, проте динамічний орієнтир. Як зазначав ЄСПЛ у справі «Мамчур проти України», при визначенні інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати й збереження її зв'язків із сім'єю, й забезпечення її розвитку у безпечному та стійкому середовищі (п. 100), що забезпечуватиме

найкращим інтересам дитини першочергове значення серед конкуруючих міркувань.

При цьому запропоноване співвідношення потребує подальшого уточнення. Положення ст. 3 та ст. 12 Конвенції ООН є взаємно доповнюваними та відіграють свою окрему роль на різних етапах тесту на пропорційність при застосуванні ч. 2 ст. 8 Конвенції. Найкращі інтереси, як зазначалось, є змістовною вимогою, а врахування поглядів є процедурною гарантією, яка визначає спосіб ухвалення рішення (Загальний коментар № 14, п. 6(a)–(c)). Положення ст. 3 Конвенції ООН на етапі визначення придатності заходу спрямовано на здатність забезпечити найкращі інтереси конкретної дитини. Оцінка необхідності вимагає обрання найменш обтяжувального заходу, який водночас здатен забезпечити найкращі інтереси дитини. При балансуванні положення ст. 3 Конвенції ООН визначають першочергове значення найкращих інтересів дитини при зважуванні конкуруючих інтересів. Спираючись на розмежування, запропоноване Дж. Еекелааром, слід зазначити, що роль ст. 3 Конвенції ООН при балансуванні диференціюється: у рішеннях безпосередньо про дитину найкращі інтереси є центром ваги балансування, а в рішеннях, що зачіпають дитину опосередковано, вони виконують функцію перевірки прийнятності результату з точки зору ступеню шкідливості для дитини та необхідності перегляду [25, с. 10–19].

У свою чергу, роль положень ст. 12 Конвенції ООН проявляється насамперед як процедурна передумова правової аргументації через пропорційність, оскільки з'ясування поглядів дитини сприяє забезпеченню повноти інформації про обставини та відповідно про найкращі інтереси, без чого ускладняється й належна оцінка придатності обраного заходу для забезпечення інтересів конкретної дитини, й необхідність саме цього заходу за конкретних обставин, а також обґрунтованість балансу й інтересів дитини, що мають реалізуватись у певних обставинах, і інтересі батьків. Рішення, прийняте без належного врахування думки дитини відповідно до її віку та зрілості, позбавляє суд підстав для оцінки

пропорційності. ЄСПЛ у справі «Сахін проти Німеччини» зазначивши, що необхідність безпосереднього заслуховування дитини залежить від конкретних обставин справи з урахуванням її віку та зрілості, визнав процедуру достатньою, оскільки національні суди спиралися на експертний висновок психолога, підготовлений за результатами кількох зустрічей з дитиною, її матір'ю та батьком (пп. 74–77) [40]. Тобто позиція ЄСПЛ полягає в тому, щоб спосіб з'ясування поглядів дитини був достатнім для забезпечення повноти інформації, необхідної для оцінки пропорційності втручання.

Відсутність чіткого застосування положень ст. 3 та ст. 12 Конвенції ООН на відповідних етапах тесту має правозастосовне значення. Якщо суд посиляється на найкращі інтереси дитини без забезпечення умов для з'ясування її поглядів, рішення не може вважатися обґрунтованим на етапах придатності та необхідності. Коли дитина висловлює свої погляди, а їм не надається належна вага, зважування на етапі балансування позбавлене підстав. Забезпечення ст. 12 передбачає два обов'язкові елементи: право висловити думку та право на надання цій думці належної ваги [16, с. 931]. Їх ігнорування на будь-якому етапі тесту може призводити до непропорційності правообмеження прав дитини.

Висновки. Концепція найкращих інтересів дитини та принцип пропорційності перебувають у такому співвідношенні: перша визначає вимогу до змісту правової аргументації, а другий – порядок та спосіб їх врахування в умовах конкуренції прав та інтересів. Зазначене на перший погляд є загальновідомим, проте вітчизняна доктрина, судова практика не визначають, яким саме є це співвідношення на кожному етапі тесту на пропорційність як важливого загальноправового засобу визначення меж розсуду, що може призводити та призводить на практиці до формального застосування обох засад. Їх співвідношення не можна зводити лише до конструкції мети та засобу, оскільки найкращі інтереси дитини за своєю триєдиною природою здатні забезпечувати критерії та обставини для різних

етапів тесту на пропорційність. Зокрема на етапі придатності при їх з'ясуванні визначаються критерії оцінки, на етапі необхідності – обрання найменш обмежувального заходу, на етапі балансування їх першочергове значення при зважуванні. Роль найкращих інтересів на етапі балансування слід розмежовувати, оскільки у рішеннях безпосередньо про дитину вони є центром зважування, у рішеннях юрисдикційного характеру є перевіркою прийнятності результату.

Положення ст. 3 та ст. 12 Конвенції ООН відіграють різні функції при визначенні меж розсуду. Тобто змістовні вимоги на етапах придатності, необхідності та балансування безпосередньо спрямовують правову аргументацію через визначення найкращих інтересів дитини, а право на врахування поглядів та надання їм належної ваги в залежності від віку та зрілості дитини створює передумови для обґрунтованості рішення, застосовуючись на тих же етапах. Без з'ясування поглядів дитини шляхом призначення експертизи чи у інший спосіб суд може бути позбавлений вагомих підстав для визначення її найкращих інтересів, а без їх встановлення неможливе обґрунтоване балансування. Аналіз досліджених постанов Верховного Суду підтверджує, що посилання на най-

кращі інтереси дитини та пропорційність потребує наповнення конкретним змістом на кожному етапі тесту з урахуванням індивідуальних особливостей конкретної дитини та обставин справи.

Запропоноване співвідношення «найкращих інтересів дитини» та принципу пропорційності ґрунтується на підході, заснованому на правах, який визнає дитину суб'єктом, здатним формувати та висловлювати власні погляди. Визнання суб'єктності дитини зумовлює необхідність забезпечення обох елементів ст. 12 Конвенції ООН на відповідних етапах тесту на пропорційність та наповнення «найкращих інтересів дитини» конкретним змістом з урахуванням поглядів саме цієї дитини за конкретних обставин. Водночас реалізація цієї вимоги залишається несистемно забезпеченою в українському цивільному судочинстві, де з'ясування поглядів дитини нерідко підміняється формальним опитуванням без оцінки умов його проведення, перевірки того, чи були погляди висловлені вільно і без стороннього впливу.

Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз відповідності положень проєкту Цивільного кодексу України зазначеним стандартам, зокрема в частині відповідності «найкращим інтересам дитини» та конструювання права дитини на вираження та врахування поглядів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про права дитини: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20 листопада 1989 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
2. Гаро Г. О. Найкращі інтереси дитини у цивільному провадженні. Харків : Фактор, 2020. 106 с.
3. Дільна З. Ф., Устрицька Н. І. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його застосування у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 644–647. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/153>
4. Кирильчук І. А. Принцип найкращого врахування інтересів дитини при визначенні місця її проживання у судовому порядку. *Вчені Записки Таврійського Національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія *Юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73), № 1. С. 13–19. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.1/03>
5. Корнієнко М. К. Принцип дотримання найкращих інтересів дитини та його застосування у цивільному судочинстві України. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 398–404. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1661>
6. Менджул М. В. Зміст принципу найкращих інтересів дитини та його практичне застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2019. Випуск 56. Том 1. С. 87–91. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/37ae089d-a6e7-4255-9776-2c5fabaed13d/content>
7. Міщук І. В., Киричук Б. С. Універсальність і контекстуальність принципу забезпечення найкращих інтересів дитини в практиці Європейського суду з прав людини.

Аналітично-порівняльне правознавство. 2026. Вип. 01. Ч. 3. С. 251–256. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.38>

8. Павлюк Н. М. Концепція «найкращих інтересів дитини» у сімейному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. с. 186–189. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/41>

9. Простибоженко О. Найкращі інтереси дитини: історія становлення від ідеї до фундаментального принципу. *Успіхи і досягнення у науці. СЕРІЯ «Право»*. 2024. № 5. С. 192–202. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-5\(5\)-192-202](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-5(5)-192-202)

10. Томляк Т. С. Принцип забезпечення найкращих інтересів дитини у практиці Європейського суду з прав людини. *Публічне право*. 2022. № 1 (45). С. 109–119. DOI: <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2022-45-11>

11. Томляк Т. С. Поняття та структура механізму правового забезпечення найкращих інтересів дитини: концептуальні засади. *Право.UA*. 2022. № 3. С. 194–211. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2022.3.28>

12. Ступак О. В. Принцип «найкращі інтереси дитини» у цивільному судочинстві України : дис. ... д-ра філос. : 081 – Право. Київ : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2025. 267 с.

13. Томляк Т. С. Принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини в сучасному праві: теоретико-правові засади. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2023. 242 с.

14. Загальний коментар № 14 (2013) щодо права дитини на приділення першочергової уваги найкращим інтересам дитини (пункт 1 статті 3). CRC/C/GC/14. 29 травня 2013 р. URL: <https://www.refworld.org/sites/default/files/attachments/64e4da0e4.pdf>

15. Freeman M. Children's education; a test case for best interests and autonomy. In *Listening to children in education*. Edited by: Davie, R and Galloway, D. London: David Fulton. P. 29-48.

16. Lundy L. "Voice" is not enough: Conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *British Educational Research Journal*. 2007. № 33. P. 927–942. DOI: <https://doi.org/10.1080/01411920701657033>

17. Zermatten Jean. The Best Interests of the child Literal analysis, Function and Implementation. 28.10.2009. P. 1–46. URL: https://www.korczak.fr/m5prod/colloques_afjk/palais-bourbon_20nov2010/doc_interet-superieur-de-l-enfant/zermatten-jean_art3-the-best-interests-of-child_46p_en.pdf

18. Tobin J. Law and Children's Decision Making: What Is the Rights Approach? *Laws* (MDPI). 2023. Vol. 12 (4), Art. 71. Pp. 1–18. DOI: <https://doi.org/10.3390/laws12040071>

19. Archard D., Skivenes M. Balancing a Child's Best Interests and a Child's Views. *International Journal of Children's Rights*. 2009. Vol. 17. P. 1–21

20. Case Sahin v. Germany. Application No. 30943/96. Judgment of 8 July 2003. *European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search>

21. Європейська конвенція про здійснення прав дітей: Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 25.01.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text

22. Бортнік О. Г., Степаненко Т. В. Інструментальні аспекти пропорційності в цивільному судочинстві. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 169–178. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.16>

23. The margin of appreciation. Interpretation and Application of the ECHR. *Council of Europe*. URL: https://www.coe.int/t/dghl/cooperation/lisbonnetwork/themis/echr/paper2_en.asp

24. Синегубов О. В., Бортнік О. Г., Черненко О. М. Забезпечення найкращих інтересів дитини у цифровому середовищі: європейські стандарти і національні виклики імплементації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 137–143. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/30>

25. Eekelaar J. The Role of the Best Interests Principle in Decisions Affecting Children and Decisions about Children. *International Journal of Children's Rights*. 2015. Vol. 23. No. 1. P. 3–26. DOI: <https://doi.org/10.1163/15718182-02301003>

26. Case of Neulinger and Shuruk v. Switzerland. Application no. 41615/07. Judgment of 6 July 2010. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99817>

27. Case of X v. Latvia. Application no. 27853/09. Judgment of 26 November 2013. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-138992>

28. Case of R. and H. v. the United Kingdom. Application no. 35348/06. Judgment of 31 May 2011. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104972>

29. Рішення ЄСПЛ у справі «Мамчур проти України». Заява № 10383/09. 16 липня 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93

30. Case of Johansen v. Norway. Application no. 17383/90. Judgment of 7 August 1996. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58059>

31. Базові елементи, які підлягають врахуванню при оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини. *Верховний Суд. База правових позицій*. URL: <https://lpd.court.gov.ua/legal-position/7521>

32. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 09 лютого 2023 року у справі № 753/572/20 (провадження № 61-9115св22). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108893173>

33. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 09 жовтня 2024 року у справі № 453/1515/22 (провадження № 61-10409св24). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122220305>

34. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 25 березня 2024 року у справі № 183/1464/22 (провадження № 61-7478сво23). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118485782>

35. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 12 березня 2025 року у справі № 487/2960/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125933057>

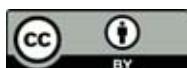
36. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду від 26 червня 2023 року у справі № 753/5374/22 (провадження № 61-2097св23). URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_26_06_2023_roku_u_spravi_753_5374_22_2/

37. Case of Sommerfeld v. Germany. Application no. 31871/96. Judgment of 8 July 2003. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61195>

38. Постанова Верховного Суду у складі Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 20 вересня 2023 року у справі № 127/17880/22 (провадження № 61-8308св23). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113985403>

39. Тодуа Ш. Р. Критерії співвідношення забезпечення найкращих інтересів дитини та батьківських прав в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2026. Вип. 93. Ч. 1. С. 488–494. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.1.69>

40. Case of Sahin v. Germany. Application no. 30943/96. Judgment of 8 July 2003. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61194>

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 10.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026